

KOGNITIIVSE STIILI VÄLJAKUJUNEMINE NING AVALDUMINE LAPSE- JA NOORUKIEAS

Margit Saks

Artiklis käsitletakse kaht enamuuritud kognitiivset stiili: väljast sõltuvust — sõltumatust ja refleksiivsust — impulsiivsust ning nende seoseid lapse individuaalsuse teiste näitajatega. Järeldatakse, et lapse käitumise ja tegevuse stiililisi iseärasusi arvestades võib saavutada paremaid tulemusi kasvatus- ja õppetöös. arendada iga lapse tunnetusele iseloomulikke jooni ja vajaduse korral kompenseerida puuduvaid omadusi.

Iga laps on kordumatu, ainulaadne, talle on omased just need ja mitte teistsugused omadused. Lapse individuaalsus on tema isiksuse psüühiliste iseärasuste omanäolisus, mis koosneb nii pärilikest omadustest kui ka elu jooksul omandatust.

Üheks lapse individuaalsuse eredaks väljenduseks on tema kognitiivne stiil, millega tuleb arvestada lapse kasvatamisel, kooliks ettevalmistamisel ja hiljem õppetöös. Seniajani kahjuks pööratakse peatahelepanu lapse rikastamisele teadmistega, arvestamata tema individuaalseid iseärasusi nende teadmiste vastuvõtmisel, täiustamisel ja säilitamisel. Need iseärasused kajastuvadki kognitiivse stiili mõistes, mis peegeldab "tunnetuse individuaalsust, eeldusi lahendada ülesandeid ühel või teisel viisil, väljendudes käitumises, õppimises, suhtlemises ja töötegevuses" [Kognitiivsed stiilid: teaduslik-praktiline seminar, 1986, lk. 14]. Seega on kognitiivne stiil isiksust läbiv joon, milles väljendub lapse tajumise, mõtlemise, õppimise, käitumise jne. isikupärasus. Tegevuse produktiivsus ei ole küll otseselt stiiliga määratud, sest ühe ja sama lõpptulemuseni on võimalik jõuda erinevaid tegevusvõtteid kasutades, kuid lapse loomupärastele omadustele vastava stiili korral saavutab laps kahtlemata kõrgemaid tulemusi [Kolga, 1979].

Lapse kognitiivsete stiilide arvestamine on oluline, kuna need kujunevad välja juba varases lapsepõlves, näiteks kehaskeemi ja mootorika diferentseerituse tase ilmneb teisel eluaastal [Santostefano, 1978]; väljast sõltuvus-sõltumatus ja refleksiivsus-impulsiivsus nelja-aastastel lastel [Kogan, 1976]. Need tulemused annavad alust kognitiivsete stiilide uurimiseks koolieelikutel ja nende algmete väljatoomiseks väikelapseas.

Teades lapse käitumise ja tegevuse stiililisi iseärasusi, arvestades

nen dega, võib saavutada paremaid tulemusi kasvatus- ja õppetöös, arendada iga lapse tunnetusele iseloomulikke jooni ja vajaduse korral kompenseerida puuduvaid omadusi.

Lähtudes sellest, käsitleme alljärgnevalt kaht uuritumat kognitiivset stiili: väljast sõltuvust-sõltumatust ja refleksiivsust-impulsiivsust ning nende seoseid lapse individuaalsuse teiste näitajatega.

Väljast sõltuvus-sõltumatust

Selle kognitiivse stiili uurimisele pani aluse H.A. Witkin, kes avaldas esimesed sellealased tööd 1950. aastate paiku. Aastakümnete jooksul on ta pidevalt oma teooriat edasi arendanud. Siinkohal esitame tema viimased seisukohad antud stiili kohta [Witkin, Goodenough, 1977a; Witkin jt., 1977b; Witkin jt., 1979; Kogan, 1980].

Üks levinud meetodika väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiili mõõtmiseks on peidetud figuuride test, kus katseisikul tuleb keeruliselt struktureeritud väljast eraldada mingi osa (leida lihtne figuur, mis paikneb teiste figuuride kombinatsioonis). Nimetatud ülesande täitmise edukuse aluseks on võime ületada konteksti mõju. Sellistes analüütilistes tegevustes, mis nõuavad ümbriseva välja ümberstruktureerimise võimet, on väljast sõltumatud inimesed edukamad. Väljast sõltuvad on aga sotsiaalselt sensitiivsemad. Uurimistulemused näitavad, et suhtlemisel saavad sellised inimesed märkimisväärselt rohkem informatsiooni. Samal ajal on väljast sõltumatutele iseloomulik autonoomsus inimestevahelistes suhetes. Nad ei pööra olulist tähelepanu ümbrisevate inimeste vaadetele ja seisukohtadele, toetudes omaenda veendumustele.

Seega oma viimastes töödes, erinevalt eelmistest (kus vaadeldi väljast sõltumatust positiivsemas tähenduses kui sõltuvust), väidab H.A. Witkin, et väljast sõltuvus-sõltumatust on bipolaarne dimensioon: väljast sõltumatud inimesed on edukamad analüütilistes tegevustes, samal ajal kui sõltuvate eelis väljendub sotsiaalses kompetentsuses.

Järgnevad andmed väljast sõltuvuse-sõltumatuse seoste kohta inimestevaheliste suhete iseärasustega põhinevad H.A. Witkini [1969, 1977a, 1977b], M. Jegorova [Егорова, 1981], K.M. Goldšteini ja S. Blackmani [1978] töödel.

Empiirilised uuringud näitavad, et väljast sõltuvad inimesed alluvad kergemini mitmesugustele sotsiaalsetele mõjutustele. Nende tegevus intensiivistub teiste inimeste juuresolekul, kusjuures oma tegevusele ja käitumisele ootavad nad ümbrisevate inimeste tähelepanu ja toetust. On leitud, et väljast sõltuvad lapsed, lahendades rasket ülesannet, vaatavad sagedamini katsekorraldaja poole kui sõltumatud. Samuti on neil kergem vastata tunnis või eksamil, kui õpetaja vastamise ajal heakskiitvalt noogutab või kui nad saavad

mingite teiste märkide alusel aru, kas nende vastus on õige või vale.

Juba eelkoolieas eelistavad väljast sõltuvad lapsed kollektiivseid mänge individuaalsetele, samal ajal kui sõltumatud lapsed soovivad tihti mängida üksinda. Täiskasvanutel väljendub püüdlemine kollektiivse või individuaalse tegevuse poole elukutsevalikus. Uurimistulemused näitavad, et loodusteadusi ja matemaatikat õppivate üliõpilaste seas on rohkem väljast sõltumatu. Need on alad, mis nõuavad kognitiivset ümberstruktureerimise võimet. Erinevalt väljast sõltumatutest meeldivad sõltuvaile üliõpilastele elukutsed, kus tuleb palju suhelda inimestega (näiteks õpetajatöö).

Inimestevahelistele suhetele orienteeritud väljast sõltuvad inimesed on konformsemad, sobivad teistega paremini, hindavad neid positiivsemalt, harvemini väljendavad avalikku vaenulikkust kellessegi, kuigi ise kogevad seda sagedamini kui sõltumatud inimesed. Samuti suudavad nad lahendada kergemini konfliktsituatsioone. Väljast sõltuvate inimeste suurema tähelepanu kaudseks näitajaks inimeste suhtes on nende parem tahtmatu nägude-mälu (juhul, kui nad on nende inimestega eelnevalt olnud vahetus sotsiaalses interaktsioonis) [Goodenough, 1976].

Võttes lühidalt kokku esitatud tulemused, võib öelda, et väljast sõltuvad inimesed kasutavad väliseid informatsiooniallikaid, nad on tähelepanelikumad ümbritsevate inimeste vastu, eelistavad tegevusi, mis haaravad inimestevahelisi suhteid. T. Janitševa [Яничева, 1986] väite kohaselt iseloomustab neid emotsionaalne lähenemine probleemidele. Väljast sõltumatud inimesed aga suhtuvad kriitiliselt välismõjutustesse ning on vähem huvitatud suhtlemisest teiste inimestega, vajades vähem nende abi. Seega iseloomustab väljast sõltumatu inimesi suhteliselt intellektuaalne ja impersonaalne lähenemine probleemidele.

Selline väljast sõltuvuse-sõltumatuse interpretatsioon ühildub hästi M. Cooperi ja R.C. Lyle'i [1977] avaldatud andmetega antud kognitiivse stiili seoste kohta Cattelli 16 PF testiga (vt. tabel 1). Oluline on märkida, et kõige suuremad erinevused väljast sõltuvate-sõltumatute inimeste vahel ilmnevad Q2-faktoris (sõltumatus-kaasaminemine).

Meie uuring kinnitas eelnenud tulemusi kahe faktori puhul: faktor O ($p \leq 0,05$) ja faktor Q2 ($p \leq 0,005$) ($n = 70$). Lisaks leidsime veel olulise erinevuse faktoris F2 ($p \leq 0,025$). Väljast sõltumatu inimesi iseloomustab selle faktori põhjal introvertsus: huvi ja tähelepanu on suunatud oma sisemistele üleelamistele, inimestevahelistes suhetes on nad pidurdatud ja kuivad. Väljast sõltuvad inimesed on pigem ekstraverdid: nende huvi on suunatud välistele sündmustele, sotsiaalselt on nad avatud, kontaktset, pidurdamatud, edukalt suudavad nad luua ja säilitada inimestevahelisi suhteid.

Cattelli 16 PF testi isiksuse dimensioonide kirjeldused, milledes väljast sõltuvad-sõltumatud inimesed erinevad vähemalt tõenäosusega $p \leq 0,05$ [Cooperi ja Lyle, 1977] andmete põhjal

Isiksuse dimensioon (faktor)	Väljast sõltumatu inimene	Väljast sõltuv inimene
A	A- <u>Endassetõmbunud</u> , eemalseisja, napp tundmuste näitamisel, jahe	A+ <u>Kontaktivalmis</u> , tunneb huvi inimeste vastu, tundmuste väljendus ülevoolav
L	L+ <u>Kahtlustav</u> , umbusklik, valvas, skeptiline, kergesti solvuv ja nõudlik	L- <u>Usaldav</u> , leplik, pretensioonitu, andestab solvangud ja eksimused
M	M- <u>Asine</u> , ümbrust tähelepanev, reaalsuses elav, praktiline	M+ <u>Mõtiskleja</u> , hajevil, lennukas fantaasia, sageli ebapraktiline, ekspressiivne
O	O- <u>Häirimatu</u> , endaga rahul, reibas	O+ <u>Arevil</u> , rusutud, kaldub ennast süüdistama, ebakindel
Q2	Q2+ <u>Sõltumatu</u> , iseseisev, usaldab oma arvamust, üksitagetseja	Q2- <u>Kaasaminev</u> , teistega nõustuv, grupiga hästi kohanev, koostagetseja

Väljast sõltuvuse-sõltumatuse areng

Vastavateemalised uuringud näitavad, et väljast sõltumatus suureneb kuni 17. eluaastani, kusjuures sõltumatuse kasv on eriti intensiivne 10. – 13. eluaasta vahel. Kuni 40. eluaastateni on see näitaja stabiilne. Edasi toimub muutus uuesti väljast sõltuvuse suunas [H.A. Witkin, 1969]. Oluline on märkida, et väljast sõltumatuse kasv lapse- ja noorukieas toimub antud näitaja individuaalse taseme suhtelise stabiilsuse foonil: aja jooksul ei muutu indiviidi koht järjestusskaalal [Еророва, 1981]. N. Kogani andmeil [1976] on selline individuaalne püsivus märgatav alates neljandast eluaastast, kuid kognitiivsete stiilide algmeid saab uurida juba varem. Nagu paljudes teistes lapse psüühilise arengu valdkondades nii ka väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiili arengus ennetavad tüdrukud ligikaudu aasta võrra poisse: neid iseloomustab suur väljast sõltumatuse kasv 4. – 5. eluaastal, poistel 5. – 6. eluaastal.

Huvi pakkuvaks probleemiks kognitiivse stiili olemuse mõistmisel on selle ontogeneetiliste allikate uurimine, s.t. vaadeldakse seoseid imiku ja väikelapse tunnetuse individuaalsete näitajate varieeruvuse ja kognitiivse stiili vahel eelkoolieas. Ühes uuringus leiti,

et individuaalsed erinevused 2,5-aastastel lastel seotuvad kognitiivse stiili iseärasustega 6 aasta vanuselt. Väljast sõltumatuid 6-aastasi lapsi iseloomustas 2,5 aasta vanuselt kõrge autonoomsuse tase mängus, vähem intensiivne reageerimine füüsilistele kontaktidele, harvem täiskasvanu tähelepanu otsimine.

Väljast sõltuvuse-sõltumatuse stiili väljakujunemise esmatunnuseks peab K. Nelson [1973] 1 - 2-aastaste laste kõnes sisalduvate objektidele ja enesele suunatud sõnade vahekorda. Esimese näitajaks on nimisõnade hulk kõnes, millede suhteline ülekaal ennustab väljast sõltumatust, inimestega seotud sõnade hulk ennustab väljast sõltuvust. Järelikult: väikelapse suurem huvi mitmesuguste objektidega tegelemise vastu ja vastavalt ka nende nimetamine kõnes peegeldub hiljem võimes suhtuda esemetesse analüütiliselt, isoleerituna neid ümbritsevast kontekstist.

H.A. Witkin [1969] on põhjalikult uurinud lapse sotsiaalse keskkonna mõju väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiili kujunemisele, lähtudes oletusest, et mõju lapse kui isiksuse arengule võib teatud määral aidata kujundada tema kognitiivset arengut. Sotsiaalsest mõjutusest, mis tõenäoliselt avaldavad toimet väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiili arenemisele, pööras ta tähelepanu peamiselt neile, mis võivad soodustada või takistada lapse iseseisvuse kujunemist.

Teiseks oluliseks sotsiaalseks mõjutuseks väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiili kujunemisel on lapse impulsiivse ja agressiivse käitumise kontrollimine. Uurimistulemused näitavad, et väljast sõltuvatel lastel ei lubata püstitada oma eesmärgi, vaid neile surutakse peale vanemate omi. Agressiivse, ennast maksmapaneva käitumise eest karistatakse selliseid lapsi üldiselt karmilt, autoritaarsel viisil, sageli vastavalt vanemate tujudele ja meeleolule.

H.A. Witkini andmeil avaldab hilisemale väljast sõltuvuse-sõltumatuse kognitiivse stiili kujunemisele mõju ka viis, kuidas ema reageerib imiku nutule. Uurimistulemused näitavad, et väljast sõltuvus kujuneb välja lastel, kelle emad suhtusid ükskõiksel nende imikuea nutusse või ignoreerisid nende spetsiifilisi nõudmisi antud momendil, kuna nad pidasid rangelt kinni mõningatest lapse hooldusreeglitest (näiteks toitmisaegad).

Lapse kognitiivse stiili uurimine NSVL-s

Meie uuringus, mille tulemused on põhjalikumalt avaldatud tööd [Сакс, Колга, 1986]; [Сакс, 1985], jälgisime samuti kognitiivse stiili esmatunnuste ilmnemist 2 - 3 aasta vanustel lastel. Uuringu eesmärgiks oli V. Kolga loodud metoodika aprobeerimine, millega eeldatavasti on võimalik hinnata juba antud vanuses laste kognitiivse stiili väljendumist. Katses kasutatakse vineerist väljalõigatud aluse peale kinnitatud punast värvi lepatriinut, millesse on puuritud

16 kahes erinevas suurus (5 ja 20 mm) auku vastavamõduliste mustade nuppude sissetoppimiseks. Lapsele öeldakse: "Siin on lepatriinu! Lepatriinul ei ole täppe. Lepatriinu mustad täpid on siin (näidatakse erineva läbimõõduga nuppe). Tahad, pane lepatriinule täpid." Fikseeritakse nuppude asetamise järjekord. Oletatakse, et väikeste nuppude eelistamine (nendest alustamine) peegeldab analüütilist tendentsi (väljast sõltumatust), suurtest nuppudest alustamine aga sünteetilist tendentsi (väljast sõltuvust) lapse manipulatiivses tegevuses. Väikeste või suurte nuppude eelistamine ei ole lapsel teadvustatud, kuid ikkagi oletatakse, et sellise näilise juhuslikkuse taha on peidetud determineeriv tendents, mida võib tõlgendada kui omanäolist väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiili väljendumist.

Uurimistulemused näitavad, et lepatriinumäng tõepoolest ei ole täiesti juhuslikuks tegevuseks 2 - 3-aastastel lastel. Seda järeldust kinnitavad statistiliselt oluline korrelatsioon ($r = 0,79$) kahe lepatriinumängu tulemuse vahel ja seosed väikelaste tegevuse mitmete sfääridega, mis eespool esitatud uuringute alusel viitavad väljast sõltuva-sõltumatu stiili iseärasustele hilisemas vanuses. Nimelt, lepatriinumängu alusel väljast sõltumatuks klassifitseeritud lapsi iseloomustab pikaajalisem mäng ühe mänguasjaga ja üksinduses, samuti kiirem harjumine lastesõime eluga.

Individaalsed erinevused väljast sõltuvas-sõltumatus kognitiivses stiilis seostuvad õpetamise iseärasustega [Goodenough, 1976; Eroпова, 1981]: väljast sõltumatud lapsed lülituvad õpetamise protsessi kui selle aktiivsed osalised, mitte kui pealtvaatajad. Selliste laste õpetamise efektiivsuses etendab peamist osa sisemise motivatsiooni olemasolu. Väljast sõltumatud lapsed kujundavad kergesti ümber neile esitatud materjali, tuues välja selle olulised, aga mitte kõige märgatavamad jooned. Peale selle toimub neil kergemini teadmiste ja vilumuste ülekanne ja üldistamine. Võime tõttu ületada konteksti mõju, suudavad sellised lapsed paremini meelde jätta materjali, mida tuleb eelnevalt analüütiliselt töödelda.

Erinevalt väljast sõltumatutest pööravad sõltuvad õpilased tähelepanu analüüsitava objekti (või situatsiooni) silmatorkavatele välistele iseärasustele, kaldudes ignoreerima vähemmärgatavaid, kuid samal ajal olulisi jooni. Mingi uue materjali omandamisel tuleb selliseid lapsi pidevalt kontrollida, analüüsida vigu. Nagu me eelnevalt näitasime, ootavad väljast sõltuvad lapsed oma tegevusele ja käitumisele ümbritsevate inimeste tähelepanu ja toetust, mistõttu õpetajal on väga oluline selliseid lapsi kiita iga edusammu korral, kuid mitte vähem tähtis ei ole ka õiglane laitus vigade esinemisel.

Paljud uurijad on leidnud positiivse seose väljast sõltumatuse ja intelligentsustestide täitmise edukuse vahel [Абахумова, Шкуратова, 1986; Eroпова, 1985]. Sarnaselt täiskasvanutega on selline seos leidnud kinnitust ka lastel [Coates, 1975; Kogan, 1976]. К.М.

Goldsteini ja S. Blackmani andmeil [1978] on väljast sõltuvad lapsed kreatiivsemad. Ülesande puhul, kus tuleb nimetada võimalikult palju mingi eseme kasutamise võimalusi, iseloomustab väljast sõltumatuid katseisikuid küll suurem vastuste arv, kuid sõltuvate inimeste vastused on märgatavalt originaalsemad [Дунчев, Палей, 1986].

Refleksiivsus-impulsiivsus

Vastupidi väljast sõltuvale-sõltumatule kognitiivsele stiilile, mis kasvas välja uuringutest täiskasvanutega ja mis alles hiljem kanti üle lastele, on refleksiivsuse-impulsiivsuse uurimine alanud just lastest. Antud kognitiivse stiili tõi psühholoogiasse J. Kagan selleks, et kirjeldada erinevusi laste käitumises reageerimisel ebamäärasele olukorrale. Refleksiivne-impulsiivne kognitiivne stiil uurib otsuste tegemise aega esmaste vastuste andmisel (latentne aeg) ja vigade arvu otsustamisel. J. Kagan väidab, et see kognitiivne stiil näitab lapse otsustusvõime astet, mis kehtib valikuvõimalustega situatsioonis, kus on põhimõtteliselt võimalikud paljud vastused üheaegselt [Kagan, 1966; Kagan jt., 1964].

Sama uurija väljatöötatud meetodika selle stiili mõõtmiseks kannab nimetust sarnaste kujundite leidmise test, kus lapsele näidatakse ühte pilti (näiteks puulehte) ja kuut sellele puulehele väga sarnast lehte, millest ainult üks on identne etteantud pildiga. Katse koosneb kaheteistkümnest seeriast. Impulsiivseks loetakse laps, kelle tähelepanu liigub kiiresti ühelt pildilt teisele, ilma et ta üksikasjaliselt analüüsiks erinevaid vastusevariante. Soovides kiiresti saavutada edu, arvab impulsiivne laps õigeks talle esimese sobivana näiva pildi. Tavaliselt põhjustab selline strateegia küllaltki palju vigu [Finch jt., 1976]. Refleksiivne laps, vastupidi, püüab mitte lasta läbi vigu ja seetõttu analüüsib detailselt iga üksiku pildi vastavust etteantud pildile, andes vastuse alles siis, kui ta on kindel selle õigsuses.

Tavaliselt arvatakse, et refleksiivne kognitiivne stiil on eelistatum võrreldes impulsiivsega, kuna impulsiivne laps läheneb ülesandele primitiivsemalt, katse ja eksimuse meetodil, samal ajal kui refleksiivne laps kasutab efektiivsemaid ülesande lahendamise viise. Uuringud näitavad, et refleksiivsed lapsed täidavad üldiselt paremini mingi kindla eesmärgi saavutamisele suunatud ülesandeid [Ikegami, 1979]. Eriti edukad on nad situatsioonides, mis nõuavad ettevaatlikku, süstemaatilist ja analüütilist lähenemist probleemi lahendamisele [Brodzinsky, 1982]. J. Alješina andmeil [Алешина, 1986]. võtavad refleksiivsed katseisikud informatsiooni (arvulist, märgilist, sõnalist) täpsemalt vastu, saavad edukamalt hakkama tähelepanu kontsentratsiooni ja ümberlülitamisega, keeruliste mõtestatud suhete mõistmisega sõnade vahel. Lisaks on leitud, et refleksiivsete üliõpilaste akadeemiline edukus on kõrgem võrreldes impulsiivsetega [Врусцова, 1984].

Nimetatud uurijad on siiski seisukohal, et refleksiivsete laste paremus ei avaldu mitte igal pool ja alati – on olukordi, kus osutub eelistatumaks hoopis impulsiivne kognitiivne stiil, näiteks situatsioonides, mis nõuavad divergentset ja produktiivset mõtlemist. Sellised mõtlemise iseärasused peaksid hästi avalduma Rorschachi tindiplekites, mis on vaba assotsiatsioonitest, kus lapse ette ei seata mingit kindlat eesmärki. Võib oletada, et niisuguses situatsioonis peaks impulsiivsel lapsel olema eelis võrreldes refleksiivsega, kuna esimesi iseloomustab ideede voolavus, mitmekesisus ja produktiivsus verbaalsetes assotsiatsioonitestides [T. Ikegami, 1979]. Uuriija oletas, et refleksiivsed lapsed vastavad aeglasemalt ja annavad kõrgema vormilise tasemega tervikvastuseid; impulsiivsete laste vastamise tempo on aga kiirem, nende vastused paistavad silma detailirohkuse ja kõrge produktiivsuse poolest. Samuti oletas T. Ikegami, et kognitiivne refleksiivsus avaldab mõju emotsionaalsele kontrollile, eriti eelkoolieas, kus isiksuse funktsioonide diferentseerituse aste ei ole veel kõrge. Vastavalt esitatud oletusele peaksid impulsiivsed lapsed tugevamini reageerima värvidele Rorschachi tindiplekites, samal ajal kui refleksiivsed lapsed peaksid suutma oma emotsioone paremini kontrollida.

T. Ikegami tegi katseid 151 4 – 6-aastase lasteaialapsel. Tulemused näitavad, et refleksiivsetel lastel avaldub sunduslik tendents anda tervikvastuseid kaartidele, mis on koostatud nii, et stimuleerida detailvastuseid. Püüd iga hinna eest tajuda plekki tervikuma põhjustab pika latentsiaja ja vastuste arvu vähesuse. Vastupidi sellele näivad impulsiivsed lapsed tindiplekile lähenevat assotsiatiivselt ja instinktiivselt, vaadeldes ka väikesi detaile. Erilist huvi pakuvad mitmed visandtunnused (jooned, täpid). Impulsiivseid lapsi iseloomustab taju paindlikkus ja otsiv lähenemine tindiplekile, samuti spontaanne reageerimine värvidele. Refleksiivseid lapsi näib värv vormide tajumisel hoopis segavat, nad pidurdavad kindlalt oma impulsse nende suhtes. Tulemused näitavad, et vanuse kasvades hakkavad need lapsed ikka suurema tõenäosusega vältima emotsionaalseid stiimuleid, samal ajal kui impulsiivsetele lastele hakkavad värvid järjest rohkem meeldima.

Oluliselt erineb impulsiivsete ja refleksiivsete laste vastuste sisu. Tulemused näitavad, et refleksiivsetele lastele on iseloomulik realistlik mõtlemine, tundlikkus inimolemuse vastu, kuid nende tähelepanu ümbritsevasse asjadesse suhtumisel ei ole varieeruv, pirdudes peamiselt inimeste ja loomadega. Impulsiivsete laste vastuste sisu on palju avaram. Nad annavad rohkem ebatavalisi, omanäolisi vastuseid, nähes elusolendeid ja asju tihti mitte staatiliselt, vaid liikumises. Reaalsuse tunnetus on sellistel lastel ühest küljest arenenum, kuid teiselt poolt säilivad mitmed ebamaised (vaimud, viirastused, koletised jne.) kujutlused ja meelevaldne mõtlemine.

T. Ikegami toob oma töös mitmeid huvitavaid seoseid refleksiivse-impulsiivse kognitiivse stiili ja lapse individuaalsuse teiste näitajate vahel. Mitmete uuringute tulemused näitavad, et impulsiivsele lapsele on iseloomulik tähelepanu kontsentratsiooni madalam tase, nad suudavad halvemini juhtida oma aktiivsust, on emotsionaalsemad, ei püstita enda ette eriti kõrgeid eesmärke. Neile on iseloomulik enesekindlus, otsustusi võtavad nad vastu kiiresti, tihti intuiivselt, sattudes segadusse, kui neil palutakse oma otsustuste õigsust kaaluda. Impulsiivsed lapsed kalduvad ekstravertsusesse, elades oma emotsioone väljapoole. Refleksiivsed lapsed aga suudavad oluliselt paremini kontsentreerida oma tähelepanu ja juhtida aktiivsust mingi kindla küllalt kõrge eesmärgi saavutamiseks. Samuti kontrollivad nad paremini oma motoorikat. Konflikte kalduvad sellised lapsed interioriseerima.

Meie uurimistulemused näitavad, et refleksiivse-impulsiivse kognitiivse stiili poolused seostuvad mitmete Cattelli 16 PF testi faktoriga (vt. tabel 2). Need tulemused ühilduvad hästi eespool antud refleksiivsuse-impulsiivsuse kirjeldustega.

Tabel 2

Cattelli 16 PF testi isiksuse dimensioonide kirjeldused, milles refleksiivsed-impulsiivsed inimesed erinevad tõenäosustega $p \leq 0,05$

Isiksuse dimensioon (faktor)	Impulsiivne inimene	Refleksiivne inimene
L	L- <u>Usaldav</u> , leplik pretensioonitu, andestab solvangud ja eksimused	L+ <u>Kahtlustav</u> , umbusklik, valvas skeptiline, kergesti solvuv ja nõudlik
O	O- <u>Häirimatu</u> , enesega rahul, reibas	O+ <u>Ärevil</u> , rusunud, kaldub ennast süüdistama, ebakindel
Q3	Q3- <u>Loid enesekontroll</u> , raskusi plaanipärase tegetsemisega, ei vaevu pingutama mulje nimel	Q3+ <u>Tugev enesekontroll</u> , visa, tahtejõuline, korrektenne, hoolitseb hea mulje jätmise eest
Q4	Q4- <u>Pingevaba</u> , seesmiselt rahulik, loid	Q4+ <u>Kõrge sisepinge</u> , rahutu, üleskrvuitud

Sarnaselt väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiiliga on püütud selgitada ka refleksiivsuse-impulsiivsuse ontogeneetilisi allikaid. Üldiselt arvatakse, et individuaalsed erinevused kognitiivses stiilis kasvavad välja väikelapse reageerimise tempo erinevustest igapäe-

vastes elusituatsioonides [Kagan jt., 1964]. J. Kagani uurimistulemused (1971) näitavad, et lapsed, kes klassifitseeriti impulsiivseks 27 kuu vanuselt, harjusid võrreldes refleksiivsetega 4-kuuselt kiiremini uue stiimuliga, 8-kuuselt oli neil kiirem mängutempo, 13-kuuselt väsisid rohkem stiimuli esitamise ajal ja 27-kuuselt mängisid vähem aega ema läheduses.

Järgnevalt vaatleme refleksiivse-impulsiivse kognitiivse stiili seost õpetamise iseärasustega. Küsimuse tähtsust rõhutab asjaolu, et see kognitiivne stiil ilmneb nii lihtsate pertseptiivsete kui ka keeruliste mõtlemisülesannete lahendamisel, lausete ja piltide tähenduse mõistmisel, analoogia otsimisel, mõistete moodustamisel jne., kusjuures refleksiivsust seostatakse tavaliselt õppimise edukusega [Алешина, 1986].

T. Brussentsova [Брусенцова, 1984] uurimistulemused näitavad aga, et erinevused individuaalses tegevusstiilis uute teadmiste omandamisel ilmnevad õpilastel vaid siis, kui see tegevus on nende jaoks piisavalt raske, kusjuures teadmiste lõpptasemele ei avalda erisugune stiil mingisugust mõju. Selleks, et impulsiivne laps võiks omandada materjali, tuleb anda talle piisav arv ülesandeid, kontrollides pidevalt nende täitmise õigsust, kuna nende laste jaoks on otsustavaks väline informatsioon tegevuse täpsuse kohta. Refleksiivse lapse õpetamisel tuleb lähtuda aga hoopis teistsugustest põhimõtetest: sellisel lapsel peab olema võimalus rahulikult, iseseisvalt piiramata ajaga lahendada ülesandeid, kusjuures nende arv võib olla märgatavalt väiksem.

Nagu autori uurimused näitavad, võimaldab sellist suurt paindlikkust edukaks õppimiseks eri kognitiivsete stiilide puhul kompuutri kasutamine, kus analoogiliselt sarnaste kujundite leidmise testiga esitatakse õpilasele ülesanne paljude vastusevariantidega. Õige vastus ühele ülesandele annab lapsele võimaluse hakata lahendama järgmist. Kui õpilane eksib, teatab kompuuter talle seda ja näitab ära reegli, mille ta jättis arvestamata. Programm on koostatud nii, et vigade arv avaldab mõju lahendatavate ülesannete hulgale. Impulsiivne laps ei kuluta palju aega ülesande analüüsimisele, vaid töötab kiiresti, lastes läbi palju vigu, mistõttu ta peab kokkuvõttes lahendama rohkem ülesandeid. Refleksiivne laps töötab oluliselt aeglasemalt, juurdleb kaua ülesande lahenduse kallal, kontrollides üksikasjalikult selle õigsust, mistõttu vigu esineb tal harva. Tuleks veelkord rõhutada seda olulist fakti, et teadmiste lõpptasemele need individuaalsed tegevusstiilid mõju ei avaldanud.

Sarnaselt väljast sõltuva-sõltumatu kognitiivse stiiliga ei saa ka refleksiivsuse-impulsiivsuse puhul väita, et üht kognitiivse stiili poolust tuleks eelistada teisele, vaid ka siin täidavad nad erisugust adaptiivset osa teatud elusituatsioonides. Refleksiivsus on eelistatum mingi kindla eesmärgi saavutamisele suunatud ülesannete lahenda-

misel, eriti situatsioonides, mis nõuavad ettevaatlikku, süstemaatilist ja analüütilist lähenemist probleemi lahendamisele. Impulsiivsel lapsel omakorda on kergem hakkama saada ülesannetega, mille lahendamine eeldab divergentset ja produktiivset mõtlemist.

Seetõttu, et kognitiivse stiili üks poolus on eelistatum ühes, teine aga teises elusituatsioonis, on viimasel ajal hakatud pöörama tähelepanu nende vastandlike tendentside olemasolu võimalusele ühel ja samal inimesel. Erilist huvi pakub küsimus, mille poolest inimene, kes on võimeline kergesti oma stiili muutma vastavalt keskkonna nõudmistele, erineb sellest, kelle kognitiivne stiil on jäigalt fikseerunud [Kolga, 1984]. Nii näiteks, lähtudes andmetest selle kohta, et loominguilist inimest eristavaks jooneks on vastandlike isiksusejoonte ühinemine, oletavad V. Duntšev ja I. Palei [Дунчев, Палей, 1986], et erinevaid kognitiivse stiili pooluseid iseloomustavate informatsiooni vastuvõtmise ja ümbertöötlemise viiside seostumine ühel inimesel soodustab kreatiivsust. Sarnaselt nendega väidab ka L.D. Noppe [1985], et kreatiivsemad probleemilahendajad on mobiilsemad.

Selline probleemiasetus tõstatab küsimuse: kas ja kui võrd on võimalik ning õigustatud individuaalse õpetamisega arendada lapse mobiilsust, muutes ta kohanenumaks keskkonna erisuguste nõudmistega. Mobiilsuse suurendamiseks tuleks kõrvuti iga lapse tunnetusele iseloomulike joonte arendamisega pöörata tähelepanu vajadusele kasvatada lapses ka neid tunnetuse individuaalseid iseärasusi, mis tal loomupäraselt ei ole nii hästi väljendunud. Näiteks V. Kolga andmeil [1979] peaks töövihikutes kindlasti varieeruma teksti abstraktsuskonkreetsus, tervikliikus-peenestatus jne. Väljast sõltuvaile lastele oleks soovitatav anda detailselt struktureeritud konkreetseid ülesandeid, et arendada nende analüütilist kompetentsust. Seevastu väljast sõltumatutele lastele peaks andma lahendada abstraksemat laadi ülesandeid. Analooiliselt sellega tuleks impulsiivsetele lastele anda lahendada süstemaatilist ja analüütilist lähenemist nõudvaid probleeme, refleksiivsetele — divergentset mõtlemist nõudvaid (avatud vastusevariantidega) ülesandeid.

V. Kolga andmeil [1982] on sama tähtis kohanematuse, paindumatuse, vastuvõtmatuse uurimine, milles väljendub lapse võime säilitada oma individuaalsus ja seista vastu pedagoogilistele mõjutustele.

Ilmselt tuleks arvestada, et üks laps on mobiilsem kui teine, mistõttu ühe lapse kognitiivne stiil on paindlikum ja teisel jäigemalt fikseerunud ning vastavalt sellele töötada välja ka erinevad õpetamisstrateegiad.

KIRJANDUS

- Brodzinsky, D.M. Relationship between Cognitive Style and Cognitive Development: A 2-year-Longitudinal Study // *Devel. Psychol.* 1982. Vol. 18 (4). P. 617 - 626.
- Coates, S. Field Independence and Intellectual Functioning in Preschool Children // *Perc. Motor Skills.* 1975. Vol. 41. P. 251 - 254.
- Cooper, M., Lyle, R.C. Relationship between Psychological Differentiation and Cattell's Personality Traits // *J. Psychol.* 1977. Vol. 97 (1). P. 135 - 139.
- Finch, A.J.Jr., Crandell, C.O., Deardorff, P.A. Reflection-impulsivity and need for achievement in emotionally disturbed children // *J. Genet. Psychol.* 1976. Vol. 129 (2). P. 329 - 331.
- Goldstein, K.M., Blackman, S. Cognitive Style: Five Approaches and Relevant Research. Wiley: Interscience, 1978.
- Goodenough, D.R. The Role of Individual Differences in Field Dependence as a Factor in Learning and Memory // *Psychol. Bull.* 1976. Vol. 83 (4). P. 675 - 694.
- Ikegami, T. Cognitive Style in Children: The Relation between Reflection-Impulsivity and Rorschach Scores // *Psychol.* Vol. 22 (4). P. 207 - 221.
- Kagan, J. Change and Continuity in Infancy. New York: Wiley, 1971.
- Kagan, J. Reflection-impulsivity: The Generality and Dynamics of Conceptual Tempo // *J. Abnormal Psychol.* 1966. Vol. 71 (1). P. 17 - 24.
- Kagan, J., Rosman, B.L., Day, D., Albert, J., Phillips, W. Information Processing in the Child: Significance of Analytic and Reflective attitudes // *Psychol. Monographs (General and Applied)*. 1964. Vol. 78 (1), Whole No 578. 37 p.
- Kogan, N. Cognitive Styles in Infancy and Early Childhood. New York: Wiley, 1976.
- Kogan, N. Cognitive Styles in Personal and Cultural Adaptation // *Werner, Heinz Lecture Series, Vol. 11: H.A. Witkin - Contemporary Psychology.* 1980. Vol. 25 (8). P. 595 - 597.
- Kolga, V. Individuaalne stiil õppeprotsessis // *Nõukogude Kool.* 1979. N 6. Lk 11 - 14.
- Nelson, K. Structure and Strategy in Learning to Talk // *Monographs of the Society for Research in Child Development.* 1973. Vol. 38 (1 - 2, Serial No 149).
- Noppe, L.D. The Relationship of Formal Thought and Cognitive Styles to Creativity // *J. Creat. Behav.* 1985. Vol. 19. (2). P. 88 - 96.
- Santostefano, S. A Biodevelopmental Approach to Clinical Child Psychology: Cognitive Controls and Cognitive Controls Therapy. New York: Wiley, 1978.
- Witkin, H.A. Social influences in the development of cognitive style // *Handbook of Socialization Theory and Research.* Chicago: Rand McNally and Company, 1969. Chapter 14. P. 687 - 705.
- Witkin, H.A., Goodenough, D.R. Field dependence and interpersonal behavior // *Psychol. Bull.* 1977 (a). Vol. 84 (4). P. 661 - 689.
- Witkin, H.A., Moore, C.A., Oltman, P.K., Goodenough, D.R., Friedman, F., Owen, D.R., Raskin, E. Role of the Field-Dependent and Field-Independent Cognitive Styles in Academic Evolution: A Longitudinal

- study // J. Educ. Psychol. 1977 (b). Vol. 69 (3). P. 197 - 211.
- Witkin, H.A., Goodenough, D.R., Oltman, P.K. Psychological Differentiation: Current Status // J. Person. Soc. Psychol. 1979. Vol. 37 (7). P. 1127 - 1145.
- Абакумова И.Б., Шкуратова И.П. Когнитивный стиль студента как фактор успешности его обучения // Когнитивные стили: Тезисы научно-практического семинара. Таллинн, ТПедИ, 1986. С. 120 - 123.
- Алешина Е.С. Исследование импульсивности-рефлексивности в дифференциальной психологии обучения // Когнитивные стили: Тезисы научно-практического семинара. Таллинн, ТПедИ, 1986. С. 123 - 127.
- Брусенцова Т.Н. Исследование когнитивных стилей учащихся в автоматизированной системе обучения // Вопросы психологии. 1984. № 4. С. 71 - 76.
- Дунчев В.И., Палей И.М. Когнитивный стиль и дивергентное мышление // Когнитивные стили: Тезисы научно-практического семинара. Таллинн, ТПедИ, 1986. С. 86 - 91.
- Егорова М.С. Проблема зависимости-независимости от поля и возможность её исследования в генетике поведения // Вопросы психологии. 1984. № 4. С. 161 - 167.
- Егорова М.С. Соотношение показателей полезависимости и интеллекта // Новые исследования в психологии. М.: Педагогика, 1985. С. 10 - 14.
- Колга В. О статусе когнитивного стиля в структуре индивидуальности. М., 1984. Вып. II. С. 143 - 146.
- Колга В. Формирование школьной зрелости ребёнка // Тезисы республиканской конференции. Таллинн, ТПедИ, 1982. С. 21 - 25.
- Сакс М. Существуют ли когнитивные стили у двух-трёхлетних детей? // Уч. зап. Тарт. ун-та. 1985. Вып. 722. С. 80 - 96.
- Сакс М., Колга В. Проявления когнитивного стиля в раннем возрасте // Когнитивные стили: Тезисы научно-практического семинара. Таллинн, ТПедИ, 1986. С. 107 - 110.
- Яничева Т.Г. Влияние когнитивно-стилевых особенностей на восприятие и оценку конкретных социальных ситуаций // Когнитивные стили: Тезисы научно-практического семинара. Таллинн, ТПедИ, 1986. С. 163 - 166.

ОБРАЗОВАНИЕ КОГНИТИВНЫХ СТИЛЕЙ И ИХ ПРОЯВЛЕНИЕ В ДЕТСКОМ И ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТАХ

М. Сакс
Резюме

В данной статье рассматриваются два наиболее исследованных когнитивных стиля: внешняя полезависимость – независимость и рефлексивность -- импульсивность и их связи с другими показателями детского поведения, его деятельностью. Делается вывод, что, учитывая стилистические особенности поведения и деятельности ребенка, можно добиться лучших результатов в воспитательной и учебной работах, развить характерные для каждого ребенка черты и при необходимости компенсировать недостающие свойства.

DEVELOPMENT AND EXPRESSION OF COGNITIVE STYLES IN INFANCY AND ADOLESCENCE

M. Saks
Summary

The paper discusses the two most thoroughly studied cognitive styles – independence-dependence and reflexivity-impulsivity – and their relations to some of the other child characteristics. Taking into consideration the peculiarities of children's behaviour and activity, we may achieve better results in education and teaching in order to develop their characteristic traits and in case of need compensate for the missing features.